

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ІНСТИТУТИ ВЛАДИ В
СКАНДИНАВІЇ VIII-XIII СТ. В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ
ІСТОРІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: здобувач II курсу
07-241М групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітньо-професійної програми
Середня освіта (історія)
Мосунов Ілля Павлович
Керівниця к.і.н., доцентка
Кузовова Наталя Миколаївна
Рецензент к.і.н., Макієнко
Олексій Анатолійович, доцент
кафедри готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу ХДУ,
голова Херсонської обласної
організації Національної спілки
краєзнавців України

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I.....	5
1.1 Визначення терміну «Скандинавія» та джерельна база в дослідженні теми.....	5
1.2 Встановлення географічних та хронологічних меж для вивчення політико-правових інститутів Скандинавії в період з VIII по XIII ст.....	15
РОЗДІЛ II.....	21
2.1 Встановлення особливостей розвитку правових інститутів Скандинавії в період з VIII по XIII ст.....	21
2.2 Дослідження політичних інститутів Скандинавії в період з VIII по XIII ст.....	28
2.3 Особливості вивчення політико-правових інститутів у шкільному курсі історії.....	40
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45
ДОДАТКИ.....	49
ДОДАТОК А: Кодекс академічної доброчесності.....	49

ВСТУП

Актуальність теми полягає у детальному дослідженні особливостей скандинавського суспільства з VIII по XIII ст., а саме формування та розвиток політичних та правових інститутів, та використання отриманих знань при вивченні шкільного курсу історії.

Тема роботи знаходиться на межі декількох наук: історії, правознавства та педагогіки, а результатом роботи є узагальнення знань та виявлення способу викладання його для школярів. Робота послуговується шкільною програмою та учнівськими планами, які формують основні поняття та навички, що має засвоїти учень під час навчання.

Мета роботи – дослідити політико-правові інститути Скандинавії періоду з VIII по XIII ст. та встановити як отриманні знання можна інтегрувати у шкільний курс історії

Завдання:

1. дати визначення поняттю «Скандинавія» та визначити джерельну базу в дослідженні теми;
2. встановити хронологічні та географічні межі з теми;
3. дослідити особливості політико-правового розвитку Скандинавії зазначеного періоду;
4. дати визначення поняття «політичні» та «правові» інституту;
5. узагальнити отриманні знання;
6. встановити шляхи застосування отриманих знань у шкільному курсі історії;

Об'єкт дослідження – політико-правовий розвиток Скандинавії

Предмет дослідження – політико-правові інститути влади Скандинавії з VIII-XIII ст. в шкільному курсі історії

Методи дослідження: аналітичний, історико-порівняльний, опис, узагальнення, класифікація, гіпотетико-дедуктивний, синтез, індукції, дедукції, системний, систематизації.

Наукова новизна:

1. термін «Скандинавія» в дослідженні епохи вікінгів – це комплекс країн Скандинавського пів-острову, частина північної Англії, Ірландія та Ісландія, що були свого часу осередками культури норманів.
2. Аналіз динаміки розвитку політико-правових інститутів Скандинавії
3. Узагальнення досвіду з теми для вивчення у шкільному курсі

Практичне значення одержаних результатів дозволяє використовувати матеріали роботи як джерело для підготовки уроку з тем, присвячених походам вікінгів, взаємин норманів та інших країн, а також правовому розвитку. Таким чином, певною мірою, матеріали зібрані в ході дослідження є універсальними то охоплюють декілька сфер історичного дослідження.

РОЗДІЛ I

1.1 ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «СКАНДИНАВІЯ» ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА В ДОСЛІДЖЕННІ ТЕМИ

Переходячи до вивчення теми роботи, я вважаю за необхідне розглянути декілька важливих питань, що дозволить окреслити хронологічні та географічні межі досліджуваного матеріалу.

Цього вимагає преш за все сама тема, оскільки історично регіон «скандинавії» був осторонь, що відобразилось на розвитку всіх сфер життя.

У науці визначення терміну «скандинавія» базується здебільшого на лінгвістичних даних, що відносять регіон до носіїв північно-германської мовної групи. В своїх дослідження вчені виділяють три основних регіони: Данію, Швецію та Норвегію.

Назва зазначеної вище групи країн має античне походження й походить від слова «Скандія», яке використовували в античний час, а згодом і в період раннього середньовіччя для позначення території на півночі від Балтики.[38]

Лінгвісти позначають, що цей термін був схожим за тлумаченням до понять «темряви, мороку, туману» й був популярним серед північно-германських й інших племен Північної Європи для опису території або ж напряду. [23]

Заселення цієї території почалось північногерманськими племенами ще в I пол. I ст. н.е. Завдяки цьому вже до початку періоду середньовіччя на території Скандинавського півострову існували розрізнені племена, що так чи інакше пересікались, утворюючи іноді союзи або ж воюючи за територію. Проте, остаточне формування кордонів країн, яких ми знаємо їх сьогодні, як зазначають історики, відбулось у сер. XVII ст.

З точки зору географії, «скандинавією» вважають Скандинавський півострів, що включає в себе території таких країн як Норвегія, Данія та Швеція. Цієї класифікації дотримується й більшість дослідників, оскільки найчастіше саме цей регіон був більш історично активним. Проте в нашому дослідженні більш доцільно було б дотримуватись іншого тлумачення.

Дотримуючись концепції культурного розвитку «Скандинавією» варто вважати регіон Скандинавського півострову, північну частину Англії, Ісландію, Фінляндію, а також Аландські та Фарерські острови. [6]

Таке визначення користується популярністю серед значної частини наукової спільноти, що займається дослідженням нордичного питання а також вивченням культурних особливостей регіону доби вікінгів.

Відповідаючи на питання чому саме так, варто звернутись до історії та згадати декілька питань, пов'язаних із цим.

Перш за все я вважаю за необхідне нагадати про те, що найбільший розвиток або так-звану «популярність» регіон отримав з початком «епохи вікінгів» та їх експансії на Європу та у Східні регіони, що тривала близько трьох століть.

Датою початку історики вважають 793 рік та перший зафіксований напад вікінгів на монастир святого Кутберта на Північно-Східній частині острову Ліндісфарн.

З цього часу походи вікінгів отримують регулярність та полові розширюється ареал набігів. Це призводить не лише до освоєння нових територій, але й взаємодії з іншими народами та культурами.

Зокрема, одним з регіонів, зазнавших найбільшого впливу є Північна частина Англії та Ісландія. На початок доби вікінгів Англія вже була однією з розвинених країн, зокрема, мала розвинену писемність, завдяки популяризації християнства. Саме завдяки монастирям та монахам вдалось зберегти перші згадки про вікінгів та їх походи, оскільки власне вікінги мали свою писемність лише у формі рунічних написів, що по-перше мала погану збереженість, та по-друге є складною для дешифровки. [6]

Загалом, варто зазначити, що однією зі складностей дослідження Скандинавії та її історії доби раннього середньовіччя є проблематика джерельної бази. Адже, зазвичай, існує декілька способів дослідження історичного періоду, як правило, це: писемні джерела та матеріальні рештки.

На період раннього середньовіччя скандинавські племена не мали вираженої писемності, як вже згадувалось вище. Рунічне письмо було поширено у вигляді

зображень, малюнків або ж як елемент релігійного життя вікінгів. Ці елементи наносились на каміння, зброю, прикраси та інші елементи побуду та життя. Враховуючи те, що періодом раннього середньовіччя є VIII ст., то збереженість матеріальних пам'яток є поганою, проте до цього питання ми ще повернемося.

Серед письмових джерел величезне значення для вивчення історії вікінгів мають еди – основні твори герmano-скандинавів, що носять здебільшого міфологічно-релігійний зміст.

Головною особливістю таких творів є перш за все сам зміст, оскільки події в едах відображаються через призму міфології та світосприйняття вікінгів. Найвідомішими творами є «Молодша» та «Старша» еда. Проте, ці твори було створено нащадками тих вікінгів, що брали участь в найперших походах, а отже події, відображені у вторах є суб'єктивними та не можуть дозволити подивитись на події що відбуваються очима очевидця або ж безпосереднього учасника.

Також, значною вадою є велика кількість міфологічного змісту, через що пошук істини у вирі релігійного змісту створює певні труднощі для дослідження істориком.

Проте, не дивлячись на це еди залишаються одним з основних джерел для дослідження, оскільки приховують в собі велику кількість інформації про життя та побут вікінгів, їх звичаї та контакти з іншими народами та племенами.

Так наприклад, у своїй статті присвяченій кровній помсті та традиціям скандинавського суспільства Губанов І.В. на основі саг та археологічних даних зміг дослідити події описані у давніх творах. [9]

Зокрема він вважає, що матеріалами для саг слугували усні розповіді очевидців описаних в них подій, що передавались на протязі століть із покоління до покоління. Порівнюючи таким чином ісландські родові саги з прозою Халіфата Аббасидів, він відмічає що на відмінну від саг, кожна історія останніх має чіткий список очевидців, які стали першоджерелом для розповіді.

До проблеми збідності джерельної бази звертається й Гуревич А.Я., зокрема у своїй статті «Початок епохи вікінгів». В ній дослідниця зауважує, що вивчення духовного життя скандинавів середніх віків концентрується переважно на аналізі

культури XIII ст., проте вивчення більш раннього періоду можливе за допомогою пісень «Старшої еди» та саг, що стали свідченням своєрідної культурної революції. [19]

Проте, вивчення причин цього є недостатнім, саме через брак джерел IX-XI ст., оскільки на той час писемності у Скандинавії не існувало, за винятком рунічних написів, а у науковій думці досить довгий час популярною була думка про антиісторичний підхід до вивчення поезії скальдів через її штучну вичурність, «барочність» та «модернізм». Новітні матеріали для вивчення епохи вікінгів були принесені археологами, нумізматами, рунологами, а також дослідниками релігії та міфології.

Проте, навіть не дивлячись на це, одним з головних питань є питання про те, що все ж таки призвело до експансії вікінгів. Зокрема, Гуревич акцентує увагу на тому, що не дивлячись на велику кількість факторів, що пояснюють ті чи інші форми активності скандинавів, жоден з них, навіть їх сукупність не можуть пояснити цей феномен. Й можливо, не зможуть зовсім. [18]

При дослідженні причин походів вікінгів дослідник зустрічається з деякими протиріччями, оскільки з одного боку – напади та переселення вікінгів, торгові поїздки та плавання були достатньо підготовленими та виникли внаслідок розвитку матеріального життя та суспільного ладу скандинавів. Нагадую, що на той час вікінги потребували нових земель та багатств через збіднілість власних земель, необхідність розвитку поселень, розвиток мореплавства та зміни соціального устрою в середині поселень та родин.

З іншого боку початок експансії складає враження раптового, можливо навіть спонтанного явища, адже як відомо, ще до VIII – початку IX ст., скандинави відвідували сусідні країни, переселялись на острови Північної Атлантики, комуніціювали з франками та фрізами однак вже на рубежі століть починається широка експансія, що втягує спочатку Англію, а згодом й інші країни Європи, Заходу та Сходу. Безумовно не накладає свій відбиток на життя тогочасного суспільства, матеріальне, політичне та духовне життя кожного народу.

Можливо, саме завдяки різному рівню розвитку цих суспільств, нині ми маємо різноманітні додаткові джерела інформації про походи вікінгів, адже як відомо, на час початку військової експансії скандинави не мали власної розвинутої форми письма та великої кількості письмових джерел, проте їх мали народи та країни, які зазнали впливу вікінгів. Таким чином, відбувся своєрідний парадокс, коли про життя вікінгів ми більше дізнаємось від їх «жертв» а ніж від самих скандинавів. [29]

Мішін зазначає наступне щодо походів вікінгів:

«Набіги вікінгів залишили незабутній слід в історії ранньосередньовічної Європи. Вбивства, пограбування, безчинства, якими вони беззмінно супроводжувались, вселяючи жах в серця європейців. Ніщо не зупиняло норманів, ніхто не міг почувати себе в повній безпеці.» [30]

Вагомим у цьому прикладі є реакція європейців, адже для західної науки тривалий час характерно було романтизувати певною мірою походи вікінгів.

«В 843 р. вікінгі, увійшовши на кораблях у гирло Луари, захопивши Нант та ввірвавшись до міського собору. Там відбувалось пасхальне богослужіння, але для язичників-вікінгів це не мало ніякого значення. Прямо у соборі вони організували різню. Загинули місцевий єпископ, священники та прихожани.» [30]

Цей приклад жорстокості норманів вразив європейців та на довгий час породив чимало міфів щодо образу вікінгів.

«Руйнівних набігів вікінгів не уникли й країни Сходу. З історії Росії ми знаємо про походи варягів на мусульманські володіння в Прикаспії. Одночасно нормани атакували й іншу частину ісламського світу – Іспанію. Вперше кораблі вікінгів з'явилися поблизу андалуських берегів після розорення Нанту у 844 р.. Ця подія відкрила довготривалу історію набігів норманів на західну частину ісламського світу.» [30]

Одним з важливих джерел в дослідженні історії вікінгів є «Пісня про Хюндле». Вчені вважають, що її було створено близько XII ст., оскільки у творі автор звертається до подій «Пісні про Хакона» та «Пророцтво вьольви», а у

літературі зустрічається інформація про те, автор – дійсно існуюча людина, можливо навіть із заможного роду, або для когось високого чину цю пісню було складено. [36]

Текст пісні зберігся фрагментарно, тому часто дослідники нехтують нею, сприймаючи як незначну пам'ятку історії, однак за змістом ця пісня дозволяє прослідкувати ієрархію роду, а також визначити деякі правові особливості вікінгів, про що ми ще будемо згадувати у наступних частинах роботи.

Вагоме місце в дослідженні теми серед письмових джерел посідають шведські обласні закони. Не дивлячись на те, що їх було створено близько XVIII ст., інформація що в них міститься дозволяє більш глибоко зануритись у вивчення правового розвитку та традицій суспільного устрою шведської частини вікінгів.

Наразі науці відомо, що добре збереглись вісім обласних законів: Вестеталаг, Гуталаг, Естеталаг, Седерманалаг, Упландслаг, Вестманналаг, Далалаг та Хельсінгелаг, а також фрагмент «розділу про церкву» - Смоландслаг. Про це у своїй роботі присвяченій дослідженню цього джерела наголошує Ковалевський С.Д., намагаючись з'ясувати їх вплив та роль в урегулюванні відносин. [26]

Для нас це джерело дає можливість визначити, що кожен регіон був самостійним, мав свої закони та орган самоуправління – обласний тинг в якому брали участь лише дорослі, повноправні, вільні чоловіки (бонди). Під час зборів учасники могли вирішувати питання законодавчої та судової влади, а також до початку християнізації представляли собою центри язичницької культури.

Також відомо, що комунікація між поселеннями була вибудована недостатньою, оскільки жителі однієї місцевості сприймались вороже в іншій, а закони та звичаї могли радикально відрізнитись, що за своєю специфікою нагадує принцип роботи влади у сучасних США, де кожен штат має свої особливості правового регулювання. [34]

Крім того завдяки шведським прикладам законів відомо, що до появи написаних законів народні звичаї та звичаєве право існували в усній традиції, яку зберігали лагмани, що дослівно означало «людина, що знає закон».

Яскравим прикладом функціонування права є розділ про церкву загубленого Смоландслага, в тексті якого автор говорить, про те, що люди повинні збиратись на лагсагу (збори) та слухати лагманів, а після повернення додому розповісти тим, хто залишився дома. Таким чином ми дізнаємось, що за доби вікінгів та розвитку писемності право у скандинавських країнах існувало у форматі звичаєво-релігійного, адже релігійне життя було безпосередньо пов'язане з суспільно-політичним життям вікінгів. [38]

Для того, аби звичаї краще запам'ятовувались, лагмани формулювали їх у легку та ритмічну чи епічну форму.

Загалом в дослідженні епохи вікінгів Гуревич у своїй праці «Індивід та суспільство варварських держав» виділяє такі проблеми:

«Проблема соціально-історичного цілого потребує вивчення двох пов'язаних між собою, але все ж таки відмінних комплексів проблем. Перший комплекс – проблеми соціальної структури. Їх зміст добре відомий історикам, це, перш за все питання соціально-економічних відносин та власності. Проте це також й проблеми ієрархії суспільних структур, формуючих суспільство, від класів та інших великих груп до мікроструктур.» [13]

Вивченню цієї проблематики присвячено чимало досліджень в яких історики намагаються відтворити реалії того часу.

«Другий комплекс проблем – проблеми культури. В плані вивчення соціальної системи в її цілісності, культуру можна сприймати свого роду регулятивним механізмом соціальних зв'язків, втілених у прийнятих даним суспільством нормами поведінки, етичних цінностях, соціальних ідеалах, в комунікативних системах та у відповідних закладах й творіннях.

Між соціальною структурою та культурою існує певний взаємозв'язок. Він проходить через свого роду «середній член», що належить як соціальній структурі, так і культурі – через людську особистість.

Таким чином, проблема людської особистості – необхідна складова частина основної проблематики соціології та соціальної історії. Як тільки що було

зауважено, мова йде про соціальний аспект людської особистості, іншими словами, про проблему відносин індивіда у суспільстві.» [13]

Щодо археологічних надбань, значний внесок в дослідження теми зробив Лебедев, зокрема у своїй роботі «Шведські поховання у човні VII-XI ст.» він зазначає наступне:

«Систематичне дослідження поховань у човні в Швеції почалось у 80-х роках минулого століття. У 1970 р. було видано фундаментальну роботу західнонімецького археолога М. Мюллера-Вілліє, присвячена північному поховальному обряду.

В Північній Європі досліджено близько 400 комплексів з похованнями у човні (за способом кремації та інгумації). З них близько 200 відкрито в Швеції, приблизно стільки ж – у Норвегії, декілька десятків поховань – у Фінляндії, Данії, Англії, Ісландії, Франції та Німеччині.» [28]

По-перше ця інформація дає на певну характеристику ареолу поширення норманів, та ступінь вивчення теми.

Лебедев також зазначає:

«Загальна кількість поховань у човні, відкритих на території Швеції, наближається до тьох сотень. Мюллер-Вілліє вивчив 138 поховань за способом спалення. Цей обряд поширився в Швеції в епоху вікінгів IX-XI ст.

З середини VII ст. у Швеції відомі поховання у човні за способом інгумації... Новий обряд представлено в упландських комплексах в усталеному вигляді... Своєрідність ритуалу, велика кількість предметів розкоші, знарядь поховань стали приводом для виділення особливої середньовічної «вендельської культури», або «вендельського періоду». Поховання у човні склали в VII-VIII ст. невеликі замкнуті кладовища... В першій половині IX ст. традиція поховань у човні обривається... Проте популяризуються спалення...

Шведські археологи визначають всі ці могильники як «родові кладовища». У кожному могильнику поховано одне покоління, переважно чоловіки. Поховання жінок у човні з'явилися в Середній Швеції лише в епоху вікінгів.

Від рядових могил поховання в човні відрізнялись пишним але складним ритуалом. Покійника вкладали (або садили) в кормовій частині човна. Поруч з ним у певному порядку складали парадну зброю, в середній частині – інші речі. Вздовж бортів ховали жертвних тварин.

Кожне поховання має обов'язкові набори речей:

1. Парадна зброя – багато прикрашених шоломів, щити, мечі, скрамасакси, стріли.
2. Бенкетні набори – залізні котли, вертелі, «виделки для м'яса», скляні бокали та інші посудини. Сюди ж відносяться гральні фішки (скляні або з кістки) та дошки типу шахових.
3. Знаряддя праці – молотки, ковальські клещі. У Вальсгерді разом з набором інструментів було знайдено бруски заліза, що підкреслює ковальський характер цієї групи речей.
4. Набори кінської зброї – «парадні» (з бронзовою або інкрустованим гранатом прикрасами) або просто залізні вуздечки, кінські льодохідні шипи, елементи сідел.

В скандинавській літературі домінує трактування поховань у човні (не лише «вендельського типу») як могили представників «селянської аристократії». В багатьох роботах зустрічається термін «великі селяни» (*stora bondar*), що тлумачиться як клас окремих заможних селян, «міцні господарства», що виділяються з поміж рівноправних общинників та символічно виражають свій статус в розкішних похованнях голів сімей. Суспільні функції цих осіб не зовсім зрозумілі...»[28]

Ще одним важливим дослідженням з археології є робота Ф.А. Андрощука «Мечі та деякі проблеми хронології епохи вікінгів» відповідно до якої автор вказує наступне:

«Я. Петерсен у своєму методі датування знаходив передумови поступової еволюції форм артефактів, а також ідеї про їх поєднання окремих типів у похованнях. Отриману таким чином образну типо-хронологію мечів, дослідник

пов'язав із широким історичним контекстом» [3] – це створило певний фундамент для майбутніх досліджень та періодизацій.

«Ранній та пізній період Бірки, а також період після може відноситись до ранньої, середньої та пізньої епохи вікінгів, для яких характерним є особливий набір ювелірних прикрас. Взаємозв'язок цих прикрас з мечами дозволяє узагальнити існуючу періодизацію наступним чином.

Ранній період епохи вікінгів характеризується скорлупоподібними фібулами, орнаментальним стилем «хапаючого звіра» або «стиля Усеберг». Відомо дуже мало мечів у поєднанні з такими знахідками.» [3]

Таким чином ми отримуємо певну інформацію щодо матеріальних знахідок у похованнях, однак важливо додати що крім мечів та прикрас досить часто, особливо в середній період епохи вікінгів в похованнях знаходять також монети, що допомагають у встановленні хронології, про що варто поговорити у наступному розділі.

1.2 ВСТАНОВЛЕННЯ ХРОНОЛОГІЧНИХ ТА ГЕОГРАФІЧНИХ МЕЖ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ СКАНДИНАВІЇ В ПЕРІОД З VIII ПО XIII СТ.

Середні віки – особливий період в історії людства, що відповідно до традиційної науки почався із падінням Західної Римської імперії у 410 р. та закінчилась з початком епохи великих географічних відкриттів.

Загалом виділяється декілька етапів:

- ❖ раннє середньовіччя (з кінця V ст. до середини XI ст.);
- ❖ середнє середньовіччя (з середини XI до XIV ст.);
- ❖ пізнє середньовіччя (з XIV до XVI ст.)

Проте, оскільки наше дослідження стосується саме доби раннього середньовіччя, вважаю за необхідне працювати саме з ним.

Загалом в історичній науці період раннього середньовіччя характеризується тривалістю з IV до XI ст. За цей період європейське суспільство зазнає значних змін, відбувається велике переселення народів, експансія вікінгів, виникають перші міста та королівства. Проте, для Скандинавських країн, ця періодизація є дещо іншою й «раннім середньовіччям» для цього регіону прийнято вважати період умовно з VIII до X ст. [18]

У своїй праці «Історія середніх віків» Колесницький характеризує стан Скандинавських країн наступним чином:

«Своєрідність природньо-географічних умов Скандинавії й віддаленість від центрів давньої цивілізації обумовили певні особливості у розвитку населяючих її германських народностей. Ліса та гори утворювали певні складнощі в поширенні землеробства, яке було можливим лишень на рівнинах Ютландії та Північній Скандинавії (Сконі). В Норвегії, Північній Швеції та вздовж північного узбережжя населення займалось полюванням, рибальством, морським промислом, скотарством. В маловивчених областях людей було мало, а поселення були розкидані у вигляді окремих хуторищ.

За таких умов общино-родові відносини германців виявились особливо живучими, класове суспільство формувалось вкрай повільно. Основною господарчою одиницею аж до IX ст. залишалась велика родина, що володіла родючою землею. Необроблені ділянки залишались у спільній власності.

Зберігалась кровна помста. Суспільні питання вирішувались на народних зборах – тингах. Тут на базі звичаєвого права ... вершився суд. У скандинавів довгий час зберігалось язичництво, пам'ятником якого являється пісні та сказання «Старшої Еди». [24]

«Суворі природні умови та живучість устрою що існував безумовно вплинув на спосіб життя скандинавів. Це були безстрашні мореплавці, відважні воїни, працелюбні землероби та скотарі, що звикли до нужденності та суворого способу життя». [2]

Таким чином ми отримуємо загальний портрет вікінгів у літературі. Безумовно, він є спрощеним та не передає повноти відносин що панували між скандинавами, проте для початку знайомства з вікінгами в цілому цього було б досить, тим паче для вивчення у школі.

Щодо характеристики державного апарату Колесницький зазначає:

«Державна влада сформувалась в Скандинавських країнах набагато пізніше, ніж в континентальній Європі. В Данії процес державотворення почався у VIII ст. та завершився у другій половині X ст. при владі Харальда Синезуба, який підкорив собі усю датські знать. В Норвегії державна влада закріпилась на початку XI ст. ст., проте королю протистояла непокорна племінна знать та селянство, які відстоювали патріархально-демократичні порядки. Спроби Олафа Харальдсона (1016-1028) закріпити королівську владу, спираючись на християнську церкву спричинила повстання вельмож та селян, що боронили язичництво та традиції. Послаблена цією боротьбою Норвезька держава була включена у склад Датської держави Кнута Великого. В Швеції утворилось два королівства: одне на півночі в районі свеїв зі столицею в Упсали, інша – на півночі в районі поселень гьотів. На початку XI ст. король Упсали підкорив собі й північ країни.

У своїй боротьбі за посилення влади скандинавські королі спирались на християнську церкву, яку вони наділяли більшими земельними володіннями, а населення примушувалось до сплати церковної десятини». [24]

Таким чином ми дізнаємось про певні особливості політичного розвитку Скандинавських країн досліджуваного періоду, однак варто зауважити й про те, що відбувалось у інших регіонах.

Зокрема, в Ісландії розвиток та поява державності починається лишень із активним заселенням цього регіону вікінгами під час походів, що датується 870-ми роками. Християнство прийшло на ці землі близько X ст., що дозволило зберегти чимало джерел про експансію вікінгів, зокрема «Книгу про заселення Ісландії» та ісландські саги.

Географія походів дозволяє говорити про те, що вікінги контактували з чималою кількістю Європейських та Східних країн, серед яких Англія, Франція, Київська Русь, Візантія, Іспанія, Ісландія, сучасна територія Ірландії та Балкани. [15]

Такий широкий реал дозволив зберегти чималу кількість згадок про норманів у різних народів, які описували їх частіше за все як «варварів» та «дикунів», крім того, крім письмових джерел про вікінгів говорять й археологічні дослідження.

У своїй науковій статті з теми «Вікінги: набіги та торгівля в середні віки» Рудольф Сідек зазначає:

«Країни, з яких відбувались походи вікінгів – це сучасна Данія, Норвегія та Швеція. Для Західної Європи епоха вікінгів пов'язана в основному з норвежцями та датчанами, а шведи були важливими для руського боку. Шведські вікінги, або варяги, взаємодіяли з сучасною Фінляндією та балтійськими державами, в особливості з Естонією, де вони мали власні поселення, а також Росією та Білоруссю.

На заході вікінги спілкувались зі своїми сусідами, у більшій мірі з фризами та саксами у сучасній Німеччині, а також Францією, оскільки у той час франки все ще були частиною Каролінгської імперії. Окрім них вони взаємодіяли з англійцями та ірландцями. Останні, як і фризи, в основному розглядали вікінгів

як ворогів – грабіжників, розбійників; для саксів ж вони не були загрозою у буквальному сенсі ... оскільки вікінги не влаштовували набігів на Саксонію. Для Каролінгської імперії вони були просто нападниками, на кшталт північноафриканських або корсиканських піратів.» [41]

У статті «Вікінги: морські пірати та торговці» медієвіст Федір Успенський щодо походів вікінгів вказує наступне:

«Будучи прекрасними, дуже досвідченими мореплавцями, вікінги орієнтувались на різні сторони світу. У них був східний напрямок – Візантія та Русь, Палестина, Сирія і т.д. З іншого боку, звісно, вони доволі активно займались західним напрямком – це була перш за все Англія. Трохи менше ми знаємо про те, що вони робили на півночі. Проте, якщо вірити деяким рунічним написам, які не завжди читаються точно та достовірно, й сагам, вони досягали й таких казкових місць на кшталт Північної Африки чи Хорезму. Однак це не були, швидше за все, лишень грабіжницькі походи вікінгів – вони нападали на ці області у складі варяжського корпусу, посланого візантійським імператором.

Існує загальнопоширені відомості про те, що зовсім не Христофор Колумб відкрив Америку. Першими до Америки дійшли вікінги. У скандинавських сагах є розповіді про Вінланда (так назвали на честь Північної Америки, куди вони допливли) та діяльність вікінгів там. Скандинавська колонія там не прижилась, але спроба колонізації цих земель існувала.» [42]

Щодо хронології у своєму дослідженні «Мечі та деякі проблеми хронології епохи вікінгів» висловився Ф.А. Андрощук:

«Як відомо, існує два типи періодизації епохи вікінгів: історична, що базується на письмових джерелах та археологічна. В рамках історичної періодизації дві дати – 783 р. (напад вікінгів на Ліндісфарн) та 1066 р. (битва при Стемфорд Брідж) – являється хронологічними межами.» [3]

Автор зазначає, що з точки зору археології питання хронологічних меж залишається дискусійним.

«Встановленні датування, дендродати, а також декі об'єкти, орнаментовані у різноманітних стилях та знайдені у низці пам'ятників, дозволяють уявити основні данні для періодизації епохи вікінгів». [3]

Ліричний відступ щодо дендрохронологія – поширений метод дослідження, що базується на датуванні історичних подій та природних явищ при вивченні річних кілець деревини. Проте для раннього середньовіччя такий метод дослідження є досить складним, оскільки велика різниця у часі та погана збереженість деревини, як матеріалу, створює певні проблеми у наукових дослідженнях, швидше за все, навіть не через певні проблеми дослідження у самому методі, а у якості дефіциту та проблемності пошуку джерельної бази.

Повертаючись до питання хронології:

«Норвегія має ряд ранніх дат, що охоплюють період між 797 та 905 рр. Судячи з датування Усеберга, стиль «хапаючого звіра» з'являється в Норвегії пізніше, ніж в Данії. Стиль Борре ледве може датуватись кінцем IX – початком X ст., що підтверджує дослідження човна у Туна.

Найбільш проблематичним вважається встановлення дендродат Гокстаду в його взаємовідношенні з датуванням стилів Еллінге та Маммен. Як відомо, спираючись на дендродати основи ліжка з камери човна Гокстаду, орнаментованих у стилі Еллінге (близько 895 р.), було зроблено висновок про появу цього стилю близько IX – початку X ст.

Ще один важливий момент стосується того, що як уявляється, дендродата Гокстада свідчить тільки про час вирубки дерева, а не про його орнаментальний стиль, оскільки орнаменти могли бути вирізані значно пізніше того часу, коли дерево зрубали.» [1]

Дослідження Л. Тунмарк-Нюлен встановили, що поява стилю «хапаючого звіра» з'явився на території Середньої Швеції на століття пізніше, а ніж на теренах Данії, що є свідченням не лінійності, а різношерстості розвитку скандинавської культури. Я вважаю, що це варто пов'язувати із різним рівнем розвитку кожного поселення та індивідуальність контактів із сусідам.

Ще одна деталь в датуванні на яку Андрощук звертає увагу є протиріччя писемних джерел:

«Існують певні протиріччя між писемними джерелами, що свідчать про скандинавську активність на Русі у IX ст. та даними археології. На сьогоднішній день єдиним пам'ятником на якому зафіксовані дані цього та більш ранніх часів є Стара Ладога. Дуже мало таких знахідок в Північно-Східному Приладожжі, Тимерьові та Гніздові.

Найбільш пізні скандинавські знахідки походять з Новгород: фрагментована скорлупоподібна фібула... 1006-1026 років, підвіска, орнаментована у стилі Еллітинга... 110-1130 років та бронзова накладка, орнаментована у стилі Урнес, що відноситься до культурного шару 1170-1190-х років.» [3]

РОЗДІЛ II

2.1 ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ СКАНДИНАВІЇ В ПЕРІОД З VIII ПО XIII СТ.

Перш ніж переходити до розгляду конкретної теми, я вважаю за необхідне дати визначення поняттю «правовий інститут». Сучасна юридична література пояснює правовий інститут – як систему відносно-відокремлених та пов'язаних між собою правових норм, що регулюють певну категорію, або групу однорідних суспільних відносин. [35]

Якщо коротко, то головним завдання таких інститутів є регулювання відносин у середині суспільства, а поняття «норми» та допустимого у цих взаємозв'язках є результатом культурного розвитку суспільства та його свідомості.

Ще давні греки встановили принцип роботи закону: «мої права закінчуються там, де починаються права іншої людини», цей принцип працює й сьогодні, дозволяючи виявити межі роботи закону та особливості його регулювання. [23]

Досліджуючи тему дипломної роботи, варто зауважити, що об'єктом нашого дослідження є суспільство вікінгів, а саме їх політико-правовий розвиток. Спираючись на вище зазначену інформацію, можна сказати, що в своєму дослідженні я аналізую особливості розвитку скандинавського суспільства та намагаюсь встановити як політико-правові норми в ньому існували та як функціонували.

Серед дослідників чимало науковців приділило увагу питанню культури вікінгів, особливостям її формування, розвитку, взаємодії з іншими народами та власне вплив на інші культури.

У своїй праці «Індивід та суспільство в варварських державах» Гуревич згадує про таку проблему історичного дослідження, як «суспільство та людина». [17] Про що це говорить?

Під час своїх досліджень історик має встановити історичну дійсність, вивчаючи свою тему, проте відкритим залишається питання того, чи можна достеменно визначити механізм думки тогочасного суспільства та самої людини. Адже відомо, що суспільство відіграє значну роль у формуванні світосприйняття та розвитку кожної окремої особи, й разом з тим, кожен член суспільства робить свій внесок у формування загальної думки та «норми».

Досліджуючи культуру та особливості розвитку скандинавського суспільства є низка вагомих чинників, котрі виділяють вікінгів поруч з іншими культурами.

Безумовно, такий розвиток пояснюється історичними чинниками, що так чи інакше вплинули на розвиток суспільства, навіть кожен регіон Скандинавії має свої характерні риси, що відрізняють їх один від одного.

Говорячи про правовий розвиток, варто зауважити, що ті самі норми та принципи права формувались під дією низки чинників. У сучасній науці, з боку закону, існує таке поняття як «романо-германська правова система». [35]

Загалом, правові системи – це сукупність зв'язків права взаємозалежних між собою юридичних засобів, призначених для урегулювання суспільних відносин.

Категорію романо-германської правової системи представляють країни, правовий розвиток яких базується на римському праві. До цієї ж категорії відносяться й Скандинавські країни, оскільки для них так само характерно верховенство закону та права. [34]

Цей принцип досить добре прослідковується в сюжетах саг, де автори неодноразово звертаються до сюжету порушення права одних членів поселення над іншими та як цю проблему урегулює закон, та саме суспільство.

Так, наприклад, відповідно до сюжету «Пісні про Хьольге» автор розповідає про те, як після смерті батька син не отримує своєї частки, проте ніхто за нього не заступається, що є яскравою ілюстрацією наявності спадкового права у практиці вікінгів.

У своїй роботі Гуревич звертаючись до проблем соціальних відносин у дофеодальному суспільстві зазначає, що люди цієї епохи в значній мірі мали

форму особистісних зв'язків, в яких внесок кожного члена суспільства був функціонально пов'язаний з його взаємодією з іншими членами суспільства. [18]

Проблема дослідження особистості в період середньовіччя Гуревич пов'язує з браком джерельної бази, оскільки оцінити людину, її роль та значення для суспільства зазвичай можна за допомогою писемних джерел (мемуарів, листів, поезії і т.д.), проте в добу раннього середньовіччя нічого з цього ще не було, тим паче у вікінгів.

Твори художньої культури та декоративно-прикладного мистецтва також не є достатніми, оскільки по-перше мають погану збереженість, а по-друге не відомо, наскільки у тому чи іншому творі можливо прослідкувати сліди духовного та психологічного життя людей тієї чи іншої епохи.

Ще одним джерелом дослідження є колективні твори, що відображають у собі думку поселення, або покоління, що дозволяє проаналізувати значний пласт культури. Проте для якісного дослідження варто послуговуватись декількома різноманітними джерелами, аби вибудувати об'єктивну модель суспільства та зрозуміти чинники його формування.

В дослідженні нашої теми вагому роль відіграють варварські «правди» - збірники законів, в яких в першу чергу фіксується звичай, характерний для того чи іншого поселення.

В попередньому розділі вже згадувалось про те, що традиційним явищем для вікінгів були збори, під час яких вирішувались питання законодавчої, виконавчої або судової влади. Знання про ті чи інші закони належали окремій категорії населення, що формували певний клас, чи навіть еліту, оскільки несли обов'язок врегулювання міжусобиць та продовження традиції наслідування вивчення закону.

Зрозуміло, що закони не були сталими, вони змінювались під потреби суспільства разом із розвитком самого суспільства, проте писемні джерела дозволяють аналізувати та прослідкувати ці зміни, адже до моменту запису усе це існувало лише в усній формі у пам'яті співплемінників.

Наукова робота Гурєвіч присвячена проблемі індивіда та суспільства також підіймає й проблему права та джерел для дослідника, зокрема вона вказує на наступне:

«Варварські право наскрізь символічне. Його встановлення супроводжується застосуванням різноманітними символами. В якості подібних символів можуть використовуватись різноманітні предмети та речі: щит, гілка, зламана палиця, вибитий із рук денарій, гривна, шматок дерна, жменя землі, стовпи, підтримуючий господарські сидіння в горниці, бойова зброя, взуття, напої, їжа, кров, вогонь, волосся та багато іншого. Необхідно одразу зауважити, що символ в народному праві не знак чи умовне позначення, а заміна діючого предмета чи явища подібним.

Так передача шматка дерна з рук однієї особи іншій означала відчуження земельного володіння. Показово є й те, що у багатьох народів, у тому числі й англосаксів та скандинавів, звичай передачі дерна зберігався навіть тоді, коли дарування чи продаж землі оформлювались грамотою: остання розглядалась як свідоцтво про наявність акту, але для реального відчуження володіння буквально необхідно було передати з рук в руки.

Норвезький *skeyting* (шведський *skötnig*) представляв собою обряд кидання землі, зібраної «з чотирьох кутів вогнища». У кожному випадку, коли продавець та покупець згодні із тим, що попіл було взято необхідним чином, угода вважається дійсною.

Земля, дерн та деякі інші подібні символи уявляли собою частину, подібну до цілого. Інші символи (гілки і т.д.) були пов'язані асоціативно з теми явищами, котрі вони символізували (наприклад, майно). У будь-якому випадку ми маємо справу з особливим, відмінним від сучасного, типом символізації й, відповідно, з іншим типом мислення, що потребував чуттєво-відчутним втіленням абстрактних понять.» [17]

Загалом, звичаєве право – консервативне, оскільки виражається в загальноживаних нормах, яких повинен був дотримуватись кожен член общини. Соціальний досвід вважався надбанням усього племені, а народне, племінне,

право встановлювало форми проведення стандартів та змін у звичаєвому праві, невиконання яких виключалось або каралось.

При аналізі варварських правд прослідковується певна закономірність, а саме, не дивлячись на те, що кожен регіон мав певні особливості права, існувала загальна для кожного з них основа.

Вивчення судебників Фростатінга та Гулатінга, що відносять до пам'яток Західної Норвегії й розповідають про відносини між общинами значною мірою в VIII-X ст.

Дослідження А. Я. Гуревич розповідає нам про певні базові поняття та принципи життя скандинавів, зокрема, що життя вікінгів базувалось навколо селянського двору, система яких утворювала господарчий комплекс із ділянок землі, іноді огорожених, а іноді розкиданих в різних частинах поселення, оскільки географія регіону не завжди давала плідючі землі. Поселення зазвичай межувало з лісом, полем, фьордом чи берегом моря, що впливало на промисли та особливості поселень. [19]

У своїх працях Олафсен, Ольсен та деякі інші вчені відмічали зв'язок окремих землеробів із їхніми сусідами, які разом використовували неогороджені землі, а також важливість використання спільних земель, так-званих альменінгів. Крім того відомо, що збільшення населення призводило до перетворення поселень на селища, однак, якщо це дозволяла територія, якщо ж її було недостатньо, двір не розростався а навпаки, продовжував існувати завдяки виселенню. [14]

Центром сільського владарювання був будинок, де проживав бонд разом із родиною, певною мірою він був символом звичаєвого права, оскільки знаходився під охороною закону, порушення якого жорстоко каралось.

Так, наприклад, у «законах Фростатінга» згадується, що всі вільні люди повинні користуватись безпекою власних жител, а підпал чужого будинку прирівнювався до найбільш тяжких злочинів. Напад на людину в її будинку розглядався як тяжкий злочин за який сусіди збирались та вбивали винного. Причому, в Тренелаге цей закон не був виключення навіть для королівських

представників – ярла, лендерменів або самого короля, що свідчить про важливість дотримання закону серед усіх жителів поселення. [26]

Наявність будинку чи садити слугувало гарантією правомочності, адже поки людина займає господарське сидіння вона має право розпоряджатись майном. Це право є спадковим й дозволяє власнику вирішувати судові та грошові питання, захищати власний будинок та втілювати свої права. У середньовічних суддебниках також вказується ряд гарантій недоторканості селянина та заходів проти можливих нападів на нього з боку уповноважених королівських осіб. Таким чином ми дізнаємось про наявність певного балансу в суспільно-політичному житті, що діє як баланс сил між знаттю та простими селянами.

Ще однією важливою сферою яку регулювали суддебники були умови користування пасовищами, лісами та лугами, оскільки декілька осіб могли користуватись цими благами, наявність правових норм дозволяла урегулювати права сторін та ступінь дозволеного для кожної зі сторін.

Важливо зауважити, що вагомою була роль скотаря у господарстві скандинавів, зокрема норвезького бонда, у порівнянні з селянами інших європейських країн. Оскільки землі скандинавів не виділялись високою родючістю, їх частіше використовували в якості джерельної бази для скотарства, де можна було не лише вирощувати зернові, а й випасати худобу.

Ще однією особливістю суспільного устрою вікінгів є урегулювання на законному рівні відносин між сусідами. Так, у законах Гулатінга автор наводить приклад як повинні діяти селяни, якщо вони займають одну територію а їх поля перетинаються.

Важливий вплив на скандинавів зробило християнство. Ще до початку походів вікінгів, останні вже мали досвід контактів із оточуючим світом, про те він не був таким значним. Саме контакти з іншими народами та християнство дозволили вікінгам переосмислити власне бачення та сформувати нове.

З історії нам відомі приклади як християнство накладаючи свій відбиток на культуру інших народів створює певний симбіоз, наприклад як за часів Київської Русі язичницькі традиції поєднувались із віяннями Заходу. Приблизно той самий

процес відбувався й у вікінгів, хоча й прийняття релігії відбулось ближче до кінця XVIII ст., культура європейців змусила скандинавів інакше подивитись на світ. [21]

А.Я. Гуревич зазначає у своїй роботі «Початок епохи вікінгів» про те, що епоху вікінгів можна охарактеризувати в цілому як період динамічності та зміни форм, оскільки в процесі експансії скандинави переживають зміну декількох стилів, від домінування язичництва до збереження його у формі стильової традиції. [14]

Ще однією особливістю, характерною як для Скандинавії, так і інших додержавних традиційних суспільств є наявність кровної помсти. У давніх індоєвропейців ця традиція вважалась головним боргом чоловіка й слугувала причиною багатьох конфліктів. Проте розвиток суспільної думки ввів нові канони, відповідно до яких урегулювання питання займались народні збори, які виносили юридичний вердикт відповідно до традиційних норм та думки суспільства.

Проте поступовий розпад родових общин та поява великої кількості нових індивідуальних господарств на нових землях призвели до розшарування серед бондів та збагаченню одальменів.

Розкопки поховань VIII–IX ст свідчать про зростання заможності багатьох бондів – на це вказує значна кількість предметів побуду в похованнях (одяг, зброя, знаряддя праці та збільшення кількості предметів із заліза).

Такий перехід від власності великих сімей до індивідуалізму породив зміни й у соціальному устрої, адже деякі спадкові двори намагаючись зберегти владу поволі внесли зміни до закону про одаля, у зв'язку із чим доведення право спадковості стало більш складним процесом. Відповідно, як результат – частина населення втратила землю, а разом із нею й свою повноправність, що стало свідченням майнової та соціальної неоднорідності. [1]

2.2 ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ СКАНДИНАВІЇ В ПЕРІОД З VIII ПО XIII СТ.

Перш ніж перейти до розгляду даного питання я вважаю за необхідне розглянути питання «політичного інституту». Юридична література дає наступне визначення даному терміну:

«Політичні інститути - спосіб організації політичного життя суспільства, що втілює ті або інші політичні норми, обумовлені конкретно-історичною ситуацією, вимогами політичного життя. Політичні інститути - це, по суті, певні політичні установи (сукупність політичних партій, органів суспільного громадського самоуправління та ін.), що визначають спільність людей, які мають особливі повноваження і виконують спеціальні функції в політичному житті суспільства (військові комітети, комісії), певну діяльність (президентське правління). Специфіка політичних інститутів, у порівнянні з багатьма явищами політичного життя, полягає в тому, що вони майже завжди узаконені і діяльність їх регламентована відповідними законами, рішеннями й іншими юридичними актами.»[39]

Застосовуючи даний термін до нашої теми дослідження, можна сказати про те, що це певною мірою сформовані в першу чергу в суспільстві, а згодом владою, механізми політичного регулювання відносин.

«В політичній системі держава - основний політичний інститут, що організує, спрямовує і контролює спільну діяльність і стосунки, відносини людей, суспільних груп, класів, асоціацій, груп інтересів. Держава - політична форма організації суспільства, що здійснює управління суспільством, охорону його економічної та соціальної сфер, культури. Держава - основне знаряддя влади, основний інститут влади в суспільстві і концентроване здійснення владою політики.»[7]

Проте, таке визначення дає сучасна наука. Інтегруючи його до теми, що ми розглядаємо, а саме Скандинавські країни періоду раннього середньовіччя, ми розуміємо, що головним політичним інститутом того періоду є поселення, а його

інструментом – народ, оскільки для цієї місцевості формування держав припадає на більш пізній період й стан у якому живуть вікінги ліпше охарактеризувати як поселення, відокремлені одне від одного, частіше за все, та переслідуючи власні інтереси.

«Політичні інститути забезпечують відтворення, стабільність і регулювання політичної діяльності в суспільстві, збереження ідентичності політичної спільності, незважаючи на зміну її складу, посилюють соціальні зв'язки із внутрішньогрупову згуртованість, здійснюють контроль за політичною поведінкою своїх членів, заохочуючи бажане і припиняючи відхилення від норм поведінки. Політичні інститути - важливе джерело соціальних і політичних змін - створюють багатоманітність каналів політичної активності людей, соціальних спільностей, шарів і груп, індивідуумів, формують альтернативи соціального і політичного розвитку суспільства.» [42]

А.Я. Гуревич в своїй роботі присвяченій питанню ранньофеодального розвитку Скандинавії вказує на наступне:

«В кінці IX ст, коли майнова та соціальна диференціація в Норвегії пішла прискореними темпами, утвердилась суспільна верхівка та почала формуватись державна влада – завершився дофеодальний період історії Норвегії. Почався новий етап її розвитку, який можна назвати ранньофеодальним. Гострі конфлікти, що роздирали норвезьке суспільство процесі формування державності, супроводжувались передаванням майна із рук в руки. Визначною межею аграрної історії XI-XII ст. було виникнення та укріплення земельної власності.» [25]

Можливо, саме така внутрішня криза стала причиною погіршення успішності походів та в цілому припинення експансії.

«Проте даний процес вивчений напрочуд слабо, набагато краще відомо про його результати. На початку цього періоду основу суспільства ще складали бонди. Але терміном «бонд» позначались тепер представники різних шарів населення. Поряд з бондами, що володіли дворами, в яких вони вели самостійне господарство, й багатій аристократичній верхівки формувалась широка категорія

людей, що позбулися землі й змушені були брати в обробку чужу землю. Цих бондів стали називати лейлендінгами – поселенцями на чужій землі. В сучасній науковій літературі їх вважають «орендаторами.» [25]

Таким чином ми спостерігаємо новий етап в історії вікінгів та формування нової політичної влади, адже незабаром це призведе до більш активного розвитку та появи нових політичних інститутів, про що ми дізнаємось із «правд» та збірників законів.

«На першому, більш ранньому етапі (приблизно до X – першої половини XI ст.) особливого про шарку лейлейдингів ще не існувало, він тільки починав формуватись. Постанова про ренту землі лейлендингу говорить про рокову (в Вестланні – Південно-Західна Норвегія) та трирічний (в Треннелагі –Північно-Західна Норвегія) строк утримання.» [26]

Варто зауважити, що таким чином, політика вікінгів після походів стає подібною до європейської часів формування королівств та розвитку міст, хоча до цього моменту Скандинавським країнам був притаманний індивідуальний розвиток.

«Закони встановлювали день, коли лейлендінг мав покинути садибу, в якій він жив; в них доволі чітко описана зміна старого орендаря новим. Навряд чи доводиться сумніватись, що лейлендінги в дійсності отримували землю на короткий строк. Це пояснюється тим, що на ранньому етапі розвитку відносин вони часто укладались між бондами, причому ті, хто здавав землю в оренду за майновим станом не відрізнялись від тих, хто її орендував.» [26]

Проте згодом, брак території та поширення міжселянських відносин призвело до змін строку утримання землі, хоча на практиці закони не забороняли одній й тій-самій особі володіти землею повторно, вони лишень зобов'язували до поновлення договору.

«Відносини експлуатації стали повністю сформованими в той період, коли лейлендинги опинились на землях великих власників – короля, світських хавдінгів, церкви. Цей другий період почався з кінця XI ст. та відображав

серйозні зміни у норвезькому суспільстві. В постановах «обласних законів», що відносяться до XII – початку XIII ст., в якості землевласників, що здавали в оренду землю, фігурують саме представники аристократичного прошарку населення.

В більш пізній час, коли церковні власники в спеціальних документах почали фіксувати умови ренти, обумовлювались пожиттєве або спадкове володіння. Проте закони XIII ст. (у тому числі «Ласнів» короля Магнуса Лагаботіра) виходили з того, що угода між лейледінгом та власником обмежувалась трьома роками. Практика поземельних відносин розійшлась із законом, проте останній міг використовуватись великими землевласниками для посилення експлуатації орендарів.» [25]

«Оскільки орендар не був закріпленим за землею, зберігав особисту свободу та вів уособлене господарство, власник не був зацікавленим у закріпленні його господарства за селянином. Короткостроковість угоди позбавляла лейледінга такої можливості й гарантувала землевласнику його права. Сформований в Норвегії клас великих землевласників формувався на правилі про короткострокове утримання з тим, аби недопустити укріплення права власності селянина на землю.» [15]

Проте таким чином, разом із позбавленням права власності на землю селянин втрачав й фінансову незалежність, не дивлячись на гарантію закону на свободу. В результаті, окрім невідповідності закону та тогочасних реалій ми також зустрічаємось з певною, можливо навіть умовною, формою олігархії, адже в законах зафіксовано інформацію про те, що відбувалось із лейледінгами:

«Саги не залишають сумнівів у тому, що струмени мало рахувались із законами, так як вони завжди залишались безкарними й до того ж господарювали на місцевих тингах. Очевидно, що сутність відносин між великими землевласниками та лейледінгами – це феодална експлуатація.

Окрім лейледінгів, існувало чимало людей, що не мали жодного господарства й слугували робітниками землевласникам, у садибах яких вони жили. Серед них, окрім вільних, були раби та вільновідпущеники, причому

різниця між вільними та рабами не завжди мала суттєву різницю в побуті. Набагато помітніше виявились протиріччя між бондом – самостійним господарем та людиною, що знаходилась у підданстві. Проте й ці «вільні робітники» не були вільними. Не говорячи вже про крайню необхідність, що змушувала їх виступати у ролі челяді, варто зауважити, що під тиском заможних власників, зацікавлених у чужій праці, державна влада під загрозою розправи зобов'язувала всіх бідняків, що не мали господарства шукати господаря.» [34]

Таким чином, ми розуміємо, що з XI століття скандинави, що почали епоху вікінгів та були причетними до експансії значно відрізняються свідомістю та способом життя від нащадків.

Оскільки прошарок «вільних» стає незначним, що призводить до васальної залежності, певної форми рабства та посилення влади короля, чого не було раніше. А.А. Сванідзе зазначає, що така зміна була певною мірою пов'язана з впровадженням християнства на землях вікінгів:

«Скандинави охрестились, загалом, на межі X та XI ст. – під впливом процесу формування державності та єдиної королівської влади, а також активної діяльності папства, що бажало долучити Північну Європу до сфери свого впливу. Це був час, коли Західна Європа наближалась до піку середньовічної християнської філософської думки. Проте на скандинавській Півночі до тих пір та довгий час потому, тобто ще у XIII ст., та пізніше зберігались язичницькі вірування та звичаї, що грали значну роль у повсякденному житті.» [37]

Варто зауважити, що окремі дослідження говорять про те, що остаточно християнство в скандинавських країнах було прийнято лишень близько XVII ст., оскільки норманські традиції були більш популярними, що створювала певні складнощі в державній політиці.

«Про це можна сказати аналізуючи матеріали саг – сказів, розповідей про видатних людей Ісландії та Норвегії. Саги охоплюють великий географічний простір. В них діють перш за все ісландці та норвежці, менше – шведи. Але різною мірою до розповідей відносяться Данія, Давня Русь, Британія, Східна

Прибалтика, Візантія, Палестина та деякі інші країни та народи, що ще більше підкреслює важливість саг.» [37]

Таким чином ми в черговий раз дізнаємось про важливу роль саг, а також політичні контакти вікінгів з іншими народами. Проте, особливе значення політичного життя були й контакти с іншими державами, зокрема з Руссю.

Свердлов зауважує: «Скандинавські джерела з історії Давньої Русі в російській дореволюційній історіографії вивчались менше, ніж інші іноземні джерела. Причиною цього являлась недостатня увага вітчизняних спеціалістів до цих джерел; історикам скандинавські саги та рунічні написи були недоступні через незнання мови. Малочисельні переклади саг не полегшили ситуації, а двотомне копенгагенське видання саг, де згадувалась Русь та інші народи Східної Європи (під редакцією К. Рафна) з перекладом на латину не мало значних недоліків.» [38]

Проте, він також вказує на значний внесок Ф.А. Брауна в дослідження питання:

«Досліджуючи переклад «руських» уривків із саг Ф.А. Браун методично відрізняв історичні саги від «героїчних та міфологічних». [38]

Він зауважував, що для якісного дослідження необхідно дотримуватись правил симбіозу вірного тлумачення фактів у поєднанні з використанням історичних та літературних надбань.

Саме тому Браун пропонував виокремити зведення окремих саг про Давню Русь, а міфологічні саги перекласти повністю, так як «окремий епізод такої саги ставав зрозумілим досліднику лишень у контексті всього твору.» Ця пропозиція була прийнята Академією наук протягом двох років.

В результаті роботи Браун виявив 82 шведські рунічні написи, в яких згадувалась Русь, Візантія та Схід. Вони були зібрані за допомоги шведських спеціалістів в основному з неопублікованих матеріалів.»

Вагомий внесок у дослідження даної теми було зроблено Джексоном у його роботі «Про скандинавські шлюби Ярослава Мудрого та його нащадків». Зокрема, він вказує на наступне:

«Свідчення давньоскандинавських джерел про матримоніальні зв'язки княжої династії з скандинавськими дворами в XI – першій половині XII ст. унікальні у тому сенсі, що не один з них не згадується у давньоруських джерелах.

Інформація про шлюби утримується в низці ісландських королевських саг, а також «Діяннях архієпископів гамбургської церкви» Адама Бременського та в деяких середньовічних датських джерелах («Діяння датчан» Саксона Грамматика, Датських Бартоліанських анналах)». [21]

З історії Київської Русі ми знаємо, що для Ярослава Мудрого та інших князів шлюбна політика була одним із класичних методів державотворення та регулювання відносин з сусідами. У своїй статті Джаксон вказує наступне:

«З приводу сватання Ярослава Мудрого зі шведською принцесою Інгрід в науковій літературі висловлюють припущення, що однією з причин, спонукавших до союзу з Олафом Шведським, був військовий похід за Східним шляхом, здійснений ярлом Свейном Хаконарсоном у 1015р. Ярослав ніби шов на цей шлюб для попередження можливих в подальшому агресивних дій, які, як і раніше (напади на Ладогу ярла Ейріка Хаконарсона у 997р.), застосовувались якщо не самим Олавом, то за підтримки його друзів та гостей.» [21]

Відмічаючи нестабільну атмосферу на Північному Приладожжі на межі X-XI ст., що негативно впливала як на стан міжнародної торгівлі, так і на безпеку Новгороду. Історики характеризують шлюб між Ярославом Мудрим та Інгрід як спробу усунення нестабільності.

«Ладозьке ярлство у результаті перетворилось в своєрідну буферну зону між Скандинавією та Руссю: став володінням шведки Інгрід, ця область опинилась захищеною від нападів шведів, а будучи передана ярлу Рьогнвальду, другу Олава Норвезького – і від нападів норвезців.» [21]

Мені здається причина набагато глибша. Період з 1018 до середини 1020-х років у цілому характеризується посиленням русько-шведських, рівно як і русько-датських зв'язків, викликаних бажанням Ярослава утворити антипольську коаліцію в боротьбі за київський стіл. Саме як наслідок цієї

політики варто розглядати сватання Ярослава до дочки Олава Шведського й подальше одруження на ній.»

Таким чином ми дізнаємось про активне ведення зовнішньополітичної діяльності скандинавами задля захисту власних територій, у той час як у внутрішній політиці відбувається перебудова усталених механізмів та принципів.

Про активну зовнішню політику скандинавів ще за часів походів говорить Мішин аналізуючи іспанську експансію:

«Похід 972 р. був останньою прийнятою вікінгами спробою вторгнення до мусульманської Іспанії. Оглядаючи історію цих набігів, ми бачимо, що за виключенням подій 844 р. та частково 859 р. правителі Андалусії змогли побудувати бар'єр на шляху норманів. Вікінгам не вдалось ні закріпитись у мусульманській Іспанії (як вони зробили це в Англії, Ірландії, Нормандії), ні – після 859 р. захопити хоча б одне крупне місто.

Причин тому декілька. Перш за все, до мусульманської Іспанії доходили лиш окремі сплески тієї потужної хвилі скандинавської експансії, що обвалилась на Європу. Навіть в Іспанії головний удар вікінгів приймала на себе не Андалусія, а Астуру-Леонське королівство.

В деяких випадках, як ми бачили, до Андалусії добирались лише залишки флотилій вікінгів, що зазнали поразки від північно-іспанських християн.

Далі набіги вікінгів прийшлись на ті часи, коли мусульманська Іспанія була могутньою державою й володіла значними матеріальними та людськими ресурсами.

Показовим був епізод 966 р. після відбиття чергового набігу халіф ал-Хакам II було наказано збудувати на Гвадалківірі новий флот, призначений для боротьби з вікінгами. Для того аби андалуські кораблі не поступались ворожим, їх будували за зразком скандинавських дракарів. Після прийнятих мір флот халіфа нараховував близько 600 одиниць. За усіма пересуваннями вікінгів слідкували намісники прикордонних областей, а на відбиття нападів відправлялись найкращі воєначальники та флотоводці. Зусилля андалуських

правителів увінчались успіхом: країна була захищена від руйнівних нападів норманів.» [30]

Ці знання дозволяють проаналізувати політику вікінгів під час експансії. За свідченнями джерел головною метою була жага наживи, багатства та територія атакованих країн. Крім того, скандинави не нехтували й раба задля продажу рідним з метою наживи. Проте ця політика прослідковувалась й на Батьківщині, адже й на теренах Скандинавії це була доволі популярна практика – продаж полонених їх родичам.

Проблема полягає у тому, що якщо спершу експансія було шокуючою для «цивілізованих» країн, що сконцентрувались на власному розвитку, згодом вони змогли пристосуватись до набігів «варварів» та «дикунів» - якими вважали норманів.

В цілому для Європи було дикістю зустріти вікінгів, адже їх звичаї та норми здавались «відсталими» на фоні того розвитку, якого досягли європейські країни.

Це й не дивно, адже на час початку періоду раннього середньовіччя для Скандинавії, більшість країн вже перейшли до «середнього» або «пізнього» середньовіччя, що характеризувалось різним рівнем розвитку свідомості та цінностей.

Аналізує походи вікінгів й О. Щодра у своїй роботі, присвяченій проблемі слов'янознавства:

«... на першому етапі епохи вікінгів, який у Західній Європі тривав до середини IX ст., нормани обмежувалися раптовими короткочасними грабіжницькими набігами, не роблячи спроб осісти на нових землях. Західні королівства, зокрема франкська імперія, були неспроможні дати їм відсіч, оскільки не мали військового флоту. Проте вже у IX ст., уже після вторгнень норманів, Карл Великий розпочав будівництво бойових суден і виставив дозори у гирлах річок, через які нормани могли проникнути вглиб його володінь.» [31]

Деякі дослідники вважають, що можливо однією з головних переваг норманів було саме те, що ніхто не очікував їхнього нападу, оскільки

європейські країни вже забули про велике переселення народу та варварські традиції.

«У другій половині IX ст. почався наступний етап епохи вікінгів, спричинений посиленням влади королів у Скандинавії і початком формування централізованих держав.

Частина норманської знаті, не бажаючи коритися зростаючій владі королів, переселялася разом із сім'ями на нові землі, внаслідок чого у Західній Європі утворилися перші норманські герцогства. Осідаючи на території франкських королівств, де вже були тривалі традиції державності й королівської влади, норманські ватажки отримували від королів у ленне володіння землі та формально ставали їхніми васалами. Тобто, норманські герцогства сприяли становленню особливої феодалної службової ієрархії і формуванню нових феодалних сюзеренновасальних відносин, класичний варіант яких утвердився на півночі Франції у Нормандії. У цьому насамперед і полягає їхня роль в історії середньовічної Західної Європи.» [31]

Щодо політичної влади варто також навести дослідження Б.Г. Головки зі статті «Формування скандинавської державності у VIII – XI ст.»:

«Переходячи до аналізу політичної системи скандинавських країн у період, що вивчається, одразу ж зазначимо, що за формою державного правління це були ранньфеодальні монархії... Так званий -середній клас» був представлений карлами, або бондами. Саме цій соціальній групі А. Гуревич присвятив одну зі своїх основних робіт. Даючи характеристику бонду, він визначає його як домохазяїна, власника, землевласника. У зв'язку з тим, що поняття -власник» дуже неконкретне: під власністю може розумітися як велика земельний наділ із численними забудовами, так і маленька хатинка з відповідним клаптиком землі. Важко не погодитися з А. Гуревичем, що бонди в жодному разі не становили однорідної суспільної верстви...»[8]

Згодом влада цих -малих конунгів», як їх іменував Г.С. Лебедев, зміцнювалась внаслідок суперництва із сусідніми племенами, що приводило до

того, що новоявлений вождь міг об'єднати під своєю владою ціле поселення, а бо ж *E jwraætæ* - сотня, сотенний округ, що походить від особливостей територіального поділу. У разі скликання народного ополчення кожне поселення повинне було виставити сотню воїнів. На думку Г. Лебедева, саме такі військові округи згодом перетворюються у фюльки – маленькі королівства.» [8]

Ці дані трохи детальніше особливості політичного устрою та еволюцію апарату. Зокрема в статті прослідковується шлях розвитку та зміни суспільної думки.

Як вже прослідковувалось у розділі щодо правових інститутів, одним із основних інструментів регулювання відносин були лагмани, діяльність яких можна віднести й до політичного інституту. Ковалевський у своїй праці «Шведські закони як історичне джерело» зазначає наступне:

«Спочатку лагмани обирались на обласних тингах з числа бондів, жителів донаї області. Ще у Вестьоталагі зазначається, що «лагман повинен бути сином бонда» (тобто не повинен бути а ні королівським слугою, а ні кліріком, а ні рабом, а ні вільновідпущеником) та його повинні обрати бонди. На основі «Переліку лагманів Вестерьотланда» можна зробити припущення, що лагмани обирались пожиттєво.

Але іноді лагманів зміщували: вестьотський лагман Влуар був знятий з посади «за свої дурні звички та безрозсудність». Судячи з «Переліку лагманів Вестерьотланда», посада лагмана тут закріплювалась за окремими родами: четверо з дванадцяти перерахованих у ньому лагманів належали до одного роду. Ймовірно, лагмани, як правило, обирались серед місцевих заможних землевласників. Такий висновок можна зробити на підставі того, що про вестьотського лагмана Карла з Едсвари згадується, що він отримав цю посаду не як землевласник, а завдяки «енергії «великодушию» та мудрості». Цікаво, що в Естьоталагі також містяться відомості, щодо того, що лагмани великими землевласниками. Можна припустити, що так само складались справи й в інших областях Швеції...

Наскільки давньою була посада лагмана не відомо. Варто додати, що лагмани існували не всюди: були області, що мали свої закони, але не мали лагманів (Готланд, Даларна, Хельсінгланд), та навпаки, області, що мали лагманів, але не мали власних законів (Еланд). На Готланді, де збереглись вельми архаїчні суспільні відносини, лагмана не було, а його функції, як відомо з Гуталагу, виконувала колегія суддів (*domera*). Можливо, що так було спочатку й в інших областях Швеції, й що інститут лагманів виник на більш пізньому етапі суспільного розвитку.» [41]

Проте як би там не було, наявність цього інституту – факт, як і те, що кожен регіон Скандинавії мав свої особливості політико-правового розвитку.

2.3 ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

Оскільки основною темою є вивчення особливостей політико-правового розвитку Скандинавії у шкільному курсі, я вважаю що необхідно підсумувати результати дослідження та вивести їх у певну формулу.

Період з історії Скандинавії що досліджується у роботі, а саме VIII-XIII ст. у науковій програмі шкіл припадає на вивчення дітьми 7-го класу. Я вважаю, що для вивчення у класичному курсі школи ця тема може бути складною через велику кількість наукової лексики та складну систему взаємовідносин.

У шкільних підручниках можна зустріти наступний опис епохи вікінгів:

«Вікінгами, або норманами вважали північногерманські племена, що заселили територію Скандинавії та Ютландських півостровів з прилеглими територіями. На Русі їх звали варягами. Вони поділялися на три головні гілки: датчан, норвежців і шведів.» [32]

Таке пояснення для шкільної програми цілком доречне, проте тему можна розширити залучаючи матеріали археологічних досліджень.

«У суспільному розвитку нормани відставали від багатьох інших народів Європи. Вони займалися в основному скотарством, а також рибальством і полюванням, особливо на морських звірів. Землеробство було розвинуте у них слабо.» [32]

На мою думку таке пояснення є неповним, оскільки для розуміння ситуації, варто було б зауважити чому саме така ситуація існувала, адже у подальшому це стане однією із причин експансії.

«До VIII-IX ст. родоплемінні відносини, що у них зберігалися, вже перебували на стадії розкладу, виокремлювалася родова і військова знать, відбувався процес класоутворення, виникали союзи племен на королями (конунгами). А погана врожайність згодом призвела до дефіциту продуктів харчування та неможливості вигодувати населення.

Загалом виділяються такі причини походів вікінгів:

- розклад общинно-родового ладу у шведів, датчан і норвежців супроводжувався посиленням войовничої знаті, яка шукала здобичі та слави;
- багато бондів (вільне населення) покидали батьківщину внаслідок відносної перенаселеності приморських районів Скандинавського півострова і нестачі придатних для обробітку земель;
- спостерігалось невдоволення політичними умовами - виникнення верховної королівської влади.» [32]

На мою думку, така подача матеріалу може бути занадто спрощеною. Для більш детального вивчення теми можна зробити наступне:

По-перше – пояснити проблему джерельної бази при вивченні теми «середні віки» та «епоха вікінгів» - це дасть базу для розуміння того, які матеріали та методи досліджень використовують дослідники в своїх наукових працях. Якщо програма не дозволяє виділити на це час, таку роботу можна провести у якості позакласного заходу, причому к будь-якому класі. Користуючись матеріалами музеїв, такі заходи можна проводити як з історії України, так і всесвітньої історії.

По-друге питому вагу займають роботи з контурними картами. Оскільки військова експансія тривала декілька століть та задіяла велику кількість країн, учитель може наочно продемонструвати напрями походів та дослідити їх причини. Крім того, така робота продемонструє зв'язок історії з іншими науками (в даному випадку з географією).

По-третє, оскільки тема дослідження аналізує політико-правові інститути, матеріали дослідження можна використовувати й при вивченні правознавства. Зазвичай цей предмет викладається у вищій школі й має на меті познайомити школярів із базовими знаннями з права. Оскільки в роботі є чимало прикладів формування законів та переходу від звичаєвого права до оформлення в класичне – я вважаю, цю інформацію додатково можна використовувати для викладення у школі.

Також, варто зауважити, що в результаті роботи ми проаналізували деякі фрагменти із взаємодії вікінгів із слов'янськими племенами, зокрема Руссю. Взагалі у науковій думці це важливе питання, що має на меті дослідити особливості комунікації та походження влади в цілому.

Так наприклад О. Щодра вказує наступне:

«Жодні джерела – ні археологічні, ні писемні, ні лінгвістичні – не містять Центрально-Східної Європи у VII–VIII ст. Є лише невелика кількість скандинавських пам'яток, що датуються IX–X ст.» [31]

Автор зауважує, що вони могли з'явитись як результат торгівлі або інших контактів, зокрема, у IX ст. на теренах Пліснеська, як було великим центром торгівлі, скандинавських пам'яток IX ст. не виявлено.

«Найбільш ранній знайдений там скандинавський артефакт – наконечник стріли – датується кінцем X ст. Він міг з'явитися після захоплення городища київським князем Володимиром Великим і належати одному з норманських найманців київського князя.» [31]

Таким чином, робиться наступний висновок: «Все це свідчить про те, що формування слов'янських держав у Центрально-Східній Європі розпочалося задовго до епохи вікінгів. Попри це, в руслі норманської теорії існують версії норманського походження держави Само, чеської династії Пшемиславичів і Славковичів. Оскільки доказів проникнення норманів у Центрально-Східну Європу у VIII–IX ст. бракує, норманісти створили оригінальну, хоч і дуже сумнівну гіпотезу про “залишкових германців”, які осіли на землях слов'ян з часів Великого переселення народів і заснували у них правлячі династії і держави.» [31]

Таким чином, ми бачимо, що матеріали дослідження й тема у цілому мають велику кількість інформації для викладення у шкільному курсу, а технічний розвиток дозволяє історика самостійно обирати форму та спосіб донесення інформації для вивчення. Адже крім традиційного уроку для ліпшого вивчення це можна подати через контакт з фото- та відеоматеріалами або ж іншими науками.

ВИСНОВКИ

Отже, узагальнюючи результати роботи можна зробити декілька підсумків результатів дослідження. По-перше з огляду на проблематику по особливості розвитку скандинавського суспільства я вважаю за доцільним давати наступне визначення поняттю «Скандинавія» в контексті дослідження періоду раннього середньовіччя як таке: Скандинавія – це особливий культурний регіон, що географічно складається з країн Скандинавського півострову (Данія, Швеція, Норвегія) та включає Північну частину Англії, Ірландію та Ісландію, оскільки ці території зазнали найбільшого впливу норманів та стали культурними осередками з історії вікінгів.

Це дозволило зберегти та створити на цих територіях особливу джерельну базу з досліджень періоду військової експансії. Проте найбільшу частину джерельної бази в дослідженні становлять письмові джерела (саги, анали, збірники законів та археологічні данні.

Щодо хронологічних меж, період VIII по XIII ст. для Скандинавії є часом переходу від старих укладів традиційного суспільства до ранньофеодального та синтезуванням власних традиційних форм, притаманних вікінгам, з християнською традицією Європи.

В ході дослідження було охарактеризовано основні політичні та правові інститути, а саме: традиційні збори, кровну помсту, особливості вирішення земельних питань, впровадження влади короля та зміни суспільного життя в результаті трансформації свідомості та способу життя.

Таким чином, за допомогою аналізу джерел та літератури з теми вдалось сформулювати загальну картину суспільства з точки зору політико-правового та культурного розвитку, що дозволяє використовувати матеріали для викладання у школі.

Важливо зазначити, що отриманні результати можна використовувати як для викладання у шкільному курсі, так і вищій школі, проте, важливо розраховувати об'єм інформації та специфіку пропонованого матеріалу, оскільки він може бути

складним для сприйняття. Для більш легкого засвоєння пропоную дробити зроблені висновки на більш легкі для сприйняття, крім того, матеріали підійдуть, як для вивчення у курсі історії, так й правознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдусин Д. А. Об изучении археологических источников по варяжскому вопросу [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/1450>.
2. Анохин Г. И. Исторические судьбы Исландии [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/2628>
3. Андрощук Ф. А. Мечи и некоторые проблемы хронологии эпохи викингов [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/3406>.
4. Безрогов В. Г. Скандинавы и возникновение Дублина [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/2644>.
5. Вестергорд Э. Родство против договора. Германский героический эпос глазами исторического антрополога [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/3691>
6. Викинги: Набеги с севера [Электронный ресурс] // ТЕРРА – Режим доступа до ресурсу: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/viking/index.php.
7. Войтович Л.В. СЕРЕДНІ ВІКІ [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Seredni_v.
8. Головка Б.Г. «Формування скандинавської державності у VIII-XI століттях» [Электронный ресурс]. – 2010. – Режим доступа до ресурсу: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1019/FP_Golovko_2013_4.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
9. Губанов И. Б. Кровавая месть и родовая тяжба в народном собрании как основа традиционного общества древних скандинавов (на материале исландских родовых саг) [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/3233>.

10. Губарев О. Л. Антиномисты и археология [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/3673>.
11. Гуревич А. Я. Богатство и дарение у скандинавов в раннее средневековье [Электронный ресурс]. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/2643>.
12. Гуревич А. Я. "Эдда" и право [Электронный ресурс]. – 1986. – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/752>.
13. Гуревич А. Я. Индивид и общество в варварских государствах [Электронный ресурс]. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/2625>.
14. Гуревич А. Я. Начало эпохи викингов [Электронный ресурс]. – 1967. – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/751>.
15. Гуревич А.Я. Некоторые спорные вопросы социально-экономического развития средневековой Норвегии [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://norse.ulver.com/articles/gurevich/mootpoints.html>.
16. Гуревич А. Я. Норвежская община в раннее средневековье [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/1595>.
17. Гуревич А. Я. О некоторых особенностях норвежского феодализма [Электронный ресурс]. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/2618>.
18. Гуревич А. Я. Проблемы социальной борьбы в Норвегии во второй половине XII – начале XIII в. в норвежской историографии [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/1598>.
19. Гуревич А.Я, Старшая Эдда [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: https://www.ae-lib.org.ua/texts-c/gurevich_a_edda_samundar_ru.htm.
20. Гуревич А. Я. Свободное крестьянство и феодальное государство в Норвегии в X-XII вв. [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/1708>.

21. Джаксон Т. Н. О скандинавских браках Ярослава Мудрого и его потомков [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:
<http://ulfdalir.ru/literature/735/757>.
22. ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ “ВІКІНГИ НА РУСІ ДО 882 РОКУ” [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:
<https://livmedievalclub.wordpress.com/2017/03/02/%d0%b2%d1%96%d0%ba%d1%96%d0%bd%d0%b3%d0%b8-%d0%bd%d0%b0-%d1%80%d1%83%d1%81%d1%96-%d0%b4%d0%be-882%d1%80-%d0%b4%d0%b6%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%bb%d0%b0/>.
23. Ибн-Фадлан. Путешествие на Волгу [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/fadlan.htm>.
24. История средних веков под ред. Колесниченко Н. [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:
https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/kol_istsr/17.php. Казанский В. О. Рёгнвальд Ульвссон: должность ярла в Швеции в начале XI в. [Электронный ресурс]. – 2009. – Режим доступа до ресурсу:
<http://ulfdalir.ru/literature/735/3403>.
25. Ковалевский С. Д. Так называемое добровольное рабство в раннесредневековой Швеции и его сущность [Электронный ресурс]. – 1972. – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/2626>.
26. Ковалевский С. Д. Шведские областные законы как исторический источник [Электронный ресурс]. – 1971. – Режим доступа до ресурсу:
<http://ulfdalir.ru/literature/735/2608>.
27. Кремень М.І., Кремень В.Г. «Політологія: наука про політику» [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:
https://pidru4niki.com/1781040936307/politologiya/politologiya_nauka_pro_politiku.
28. Лебедев Г. С. Шведские погребения в ладье VII-XI веков [Электронный ресурс]. – 1974. – Режим доступа до ресурсу:
<http://ulfdalir.ru/literature/735/1492>.
29. Лесман Ю. М. Скандинавы на востоке: откуда, куда, зачем (по материалам рунических камней) [Электронный ресурс]. – 2001. – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/2315>.
30. Мишин Д. Е. Викинги в мусульманской Испании [Электронный ресурс]. – 2003. – Режим доступа до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/1961>
31. Ольга ЩОДРА ПРОБЛЕМИ СЛОВ’ЯНОЗНАВСТВА [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/01/Epokha-vikinhiv-v-YEvropi.pdf>
32. Пометун О. Всесвітня історія 7 клас / О. Пометун, Ю. Малієнко., 2020. – 176 с.

33. Поняття політичного інституту [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
http://www.k2x2.info/politika/osnovy_sociologii_i_politologii_shpargalka/p50.php
34. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира: Справочник. М., 1993.
35. Романюк А. С. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз : навч. посіб. [Електронний ресурс] / А. С. Романюк, В. С. Литвин, Н. В. Панчак-Бялоблоцка – Режим доступу до ресурсу:
https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Political_institutions_in_Central_and_Ea.pdf.
36. Сванидзе А. А. Дохристианские верования в средневековой Скандинавии [Електронний ресурс]. – 2007. – Режим доступу до ресурсу:
<http://ulfdalir.ru/literature/735/2621>.
37. Сванидзе А. А. Северная Европа в XII-XV вв. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/793>.
38. Сванидзе А. А. Северо-западная Европа в раннее средневековье [Електронний ресурс]. – 1992. – Режим доступу до ресурсу:
<http://ulfdalir.ru/literature/735/792>.
39. Свердлов М. Б. Ф. А. Браун – исследователь скандинавских источников по истории Древней Руси [Електронний ресурс]. – 1976. – Режим доступу до ресурсу: <http://ulfdalir.ru/literature/735/1121>.
40. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с Рудольф Сіmek О кочевой жизни, культурных достижениях и торговых связях викингов [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://postnauka.ru/faq/92435>.
41. Симек Р. О кочевой жизни, культурных достижениях и торговых связях викингов [Електронний ресурс] / Р. Симек – Режим доступу до ресурсу:
<https://postnauka.ru/faq/92435>.
42. Успенский Ф. об экспансии викингов, рунических надписях и культуре средневековой Скандинавии [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://postnauka.ru/faq/66506>.

